

*КРАСНОВА Юлія Андріївна
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ: ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Зростання наукового знання - одна з ключових проблем сучасного пізнання і дослідницької діяльності. Прогрес кожної галузі науки обумовлений можливістю розгляду її як цілісної системи. Більш того, знання знаходиться в стані зміни, становлення. Одним з істотних механізмів розвитку та становлення наукового пізнання є його інтеграція і диференціація.

На наш погляд, диференціація та інтеграція - два взаємопов'язаних і різноспрямованих способи зростання і розвитку наукового знання. Процес диференціації - перехід від «єдиного», загального до подільного, «багато чого». Розділення загального знання на його частини, види або підвиди призводить до появи нових сфер знання, з'являються нові об'єкти і галузі дослідження, цілі галузі наукового знання. Процеси диференціації перетворили науку в складну і розгалужену систему дисциплін.

Інтеграція - протилежний механізм розвитку наукового знання, в результаті якого відбувається об'єднання розрізнених знань, областей дослідження, тобто відбувається перехід від «багато чого» до «єдиного». Це одна з найважливіших закономірностей розвитку наукового знання, становлення його цілісності. Слід підкреслити, що далеко не кожне міждисциплінарне дослідження комплексних проблем є інтегративною взаємодією наук. Сутність інтеграції - в ущільненні наукової інформації, зростанні системності, комплексності та бази знань.

Таким чином, інтеграції та диференціації підлягає будь-яка галузь і сфера знань. Не становить виключення й екологічне право.

В межах інтегрованого підходу в екологічному праві вирішуються завдання врегулювання суспільних відносин з приводу природного середовища в цілому, як єдиного об'єкта. В межах диференційованого - розвиток екологічного права стосовно регулювання різноманітних відносин, включаючи використання та охорону окремих природних об'єктів - земель, надр, вод, атмосферного повітря, лісів, рослинного і тваринного світу тощо. У літературі такий підхід називається галузевим. Він реалізується у вигляді земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного та атмосфероохоронного права і законодавства.

Диференційований та інтегрований підходи до розвитку екологічного права мають об'єктивні підстави. Так, необхідність правового регулювання суспільних відносин щодо використання та охорони земель, вод, лісів, інших природних ресурсів обумовлена зацікавленістю суспільства в детальному регулюванні з урахуванням специфіки кожного об'єкта. Відповідно специфічними є і суспільні відносини.

Інтегрований підхід до розвитку цієї галузі обумовлений єдністю об'єкта - природи (навколишнього природного середовища), взаємозв'язком і взаємозумовленістю процесів і явищ у природі. Зміна стану вод, земель, атмосферного повітря в силу дії законів розвитку природи тягне відповідні зміни у всьому природному середовищі. Все це вимагає єдиних підходів, єдиних принципів і механізмів регулювання суспільних екологічних відносин. У сфері взаємодії суспільства і природи існує безліч правових проблем, які не можуть бути вирішені в галузевому законодавстві - земельному, гірничому та іншому. До таких проблем належать, зокрема, питання поводження з відходами виробництва і споживання, з токсичними та радіоактивними речовинами і матеріалами, агрохімізація земель, регулювання та оцінка впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, проведення екологічної експертизи, екологічної сертифікації, аудиту, декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки та ін.

Довгий час такі питання намагалися вирішити за допомогою суто природоохоронного законодавства, де пріоритетом в охороні завжди були природні ресурси. Однак, зі збільшенням об'єктів промисловості та транспорту, а отже й зі збільшенням шкідливого навантаження на довкілля постало питання про вплив забрудненого довкілля на життя і здоров'я людини.

Тому у вітчизняній науці з 90-х років ХХ століття на підставі диференційних засад розвитку наукового знання в рамках екологічного права починає формуватися окремий напрямок суспільних відносин, так зване право екологічної безпеки, яке починає об'єднувати в собі ті проблемні питання, що залишилися поза увагою природоресурсного та природоохоронного законодавства і права.

Слід визнати слушним і віддати належне правовим поглядам В.І. Андрейцева [1, с. 9], який чи не найґрунтовніше і найповніше комплексно дослідив дану правову категорію та обґрунтував необхідність виокремлення її в окрему галузь права. При цьому доцільно враховувати його думку, що саму екологічну безпеку слід розглядати з позиції фізико-біологічного, технологічного, економічного, соціального та державно-правового підходів. Відповідно до державно-правового підходу, екологічна безпека, з одного боку, є системою спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з іншого – системою законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечної діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей в основі яких закладений екологічний ризик [1, с. 10, 45].

Таке дозволяє в методологічному плані та практичному застосуванні чітко відмежувати правовідносини в галузі екологічної безпеки, що ґрунтуються виключно на екологічному ризикові від природоресурсних та природоохоронних правовідносин, притаманних екологічному праву, які спрямовані, в основному, на охорону та використання об'єктів навколишнього природного середовища.

Розглядаючи проблему становлення права екологічної безпеки, в першу чергу слід приділити увагу його об'єкту, де ми маємо говорити про цінності, що охороняються нормами права екологічної безпеки. Цілком слушна думка була висловлена В.І. Андрейцевим про те, що життя та здоров'я людини та навколишнє природне середовище як сукупність особливих процесів є об'єктом екологічного права саме з тих причин, що подібні явища охороняються нормами зазначеної галузі [2, с. 18].

Право екологічної безпеки, враховуючи положення теорії регулятивного та охоронного права, де остання розглядається у вигляді юридичної відповідальності та виходить із того, що за своїм формальним змістом усі правовідносини подібні; відмінність становить лише спрямування дії права – тобто опосередкування нормального перебігу суспільних відносин, чи реагування на порушення нормативних вимог [3, с. 136], є регулятивною галуззю права. Перш за все тому, що більшість норм носить зобов'язальний характер, а правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки характеризуються імперативністю та є за своєю суттю відносинами із суспільного управління; право екологічної безпеки фактично позбавлене власних засобів юридичної відповідальності, а отже охоронні відносини, що складаються при застосуванні санкцій за порушення вимог екологічної безпеки, що втілені у матеріальних та процесуальних нормах відповідної галузі та різноманітних техніко-юридичних документах (стандарти, нормативи екологічної безпеки) належать до сфери регулятивного впливу норм інших галузей права.

Більшість норм права екологічної безпеки має характер засобів гарантування суб'єктивного права на екологічну безпеку і саме із цих мотивів об'єднуються у інтегровану правову спільність – галузь права. Однак, охорона певних явищ об'єктивної дійсності (чи то певний стан суспільних відносин, чи окремі матеріальні об'єкти) може відбуватися, на нашу думку, і в межах регулятивних правовідносин. Залучення до так званої правової реальності, тобто опосередкування в праві шляхом встановлення правового режиму, або

визнання певних цінностей у праві, навіть шляхом констатації їх наявності, встановлення інтересів забезпечення таких цінностей у якості завдань правового регулювання в певній сфері суспільних відносин, ранжування таких завдань, що об'єктивується у нормах-деклараціях та нормах-принципах, – є вагомою передумовою, основою подальшої охорони таких об'єктів диференційованими правовими засобами, в тому числі інструментами охоронних галузей права. Звідси важливим видається твердження про соціальне благо як об'єкт права [4, с. 104]. Щодо права екологічної безпеки, то його об'єктами мають вважатися визначені ст. 3 Конституції України [5] найвищі соціальні цінності - життя та здоров'я громадян, їх права і свободи, законні інтереси та безпека, а також навколишнє природне середовище як певна інтегрована спільність та найвище соціальне благо.

Важливим для права екологічної безпеки є розуміння навколишнього природного середовища саме як єдиного, до певної міри абстрактного об'єкта, що звичайно не виключає його подільності на окремі природні об'єкти, однак з усіма зв'язками між ними. Дійсно, у правовідносинах із охорони природних об'єктів, їх використання та відтворення, об'єктами виступатимуть конкретні земельні ділянки, лісові масиви тощо, але для досягнення мети регуляторного впливу права екологічної безпеки природні об'єкти мають розглядатися не як носії того чи іншого природного ресурсу (тобто з точки зору їх економічного, народногосподарського значення), а саме як елементи довкілля у його діалектичному зв'язку із людиною, де, з одного боку, життя та здоров'я, а з іншого, – вольові дії (як іманентно належні людській істоті явища) є певними «точками дотику» людини та навколишнього природного середовища, а отже дестинаторами впливу норм права екологічної безпеки. В екологічному праві такі правовідносини виділяються в окремий вид – антропоохоронні правовідносини [2, с. 15], які виникають у зв'язку із запобіганням або подоланням шкідливих хімічних, фізичних та біологічних факторів впливу на довкілля, а через нього і на здоров'я та життя людини.

В зв'язку з цим, основне соціальне призначення права екологічної безпеки полягає перш за все у забезпеченні людині особливого блага [4, с. 104] –

можливості провадити свою життєдіяльність у такому навколишньому природному середовищі, яке не несе загроз життю та здоров'ю, тобто охороні життя та здоров'я, а також безпечного навколишнього середовища. Екологічна безпека, як остаточне спрямування норм відповідної галузі права, і є тим основним засобом охорони зазначених суспільних цінностей, життя та здоров'я особи, що, враховуючи їх невіддільність від суб'єкта права екологічної безпеки (яким є кожна людина), набувають значення критеріїв, за яких стан правовідносин у суспільстві може вважатися екологічною безпекою. Подібну думку зустрічаємо у Г.П. Серова, який зазначає, що «середня очікувана тривалість життя може розглядатися як інтегральний показник рівня екобезпеки» [6, с. 34].

У той же час таким самим критерієм може вважатися навколишнє природне середовище, що не несе загроз життю та здоров'ю людини, у разі наявності неприпустимих ризиків, де навколишнє середовище є показником небезпеки.

Таким чином, якщо у суспільстві наявне безпечне навколишнє природне середовище, життю та здоров'ю людини нічого не загрожує, отже вона є захищеною, а екологічна безпека досягнута. У разі, якщо навколишнє природне середовище несе загрозу - життя та здоров'я потребують охорони засобами права екологічної безпеки. В цьому випадку, життя та здоров'я, а також навколишнє природне середовище набувають якостей змістовних характеристик екологічної безпеки як об'єкта права екологічної безпеки, і навпаки, екологічна безпека є основною гарантією та правовим засобом (оскільки розглядається у юридичному вимірі як стан правовідносин, а отже певний правопорядок [7, с. 26]) охорони життя та здоров'я людини. Життя та здоров'я людини, навколишнє природне середовище та екологічна безпека становлять унікальну діалектичну єдність, що вважається основним об'єктом права екологічної безпеки та відмежовує останнє від суто природоохоронних норм.

Що стосується правового механізму забезпечення екологічної безпеки, то на відміну від специфіки об'єктного складу права екологічної безпеки він

залишається спорідненим із заходами щодо охорони навколишнього природного середовища в цілому та його окремих компонентів.

Такими заходами є нормування, оцінка впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище, екологічна експертиза, сертифікація, ліцензування, економічне стимулювання, планування, фінансування, страхування, аудит, моніторинг, контроль і деякі інші. Аналізуючи положення нормативно-правових актів, що регулюють здійснення кожного із перерахованих видів правових заходів, слід звернути увагу на те, що фактично, за допомогою таких заходів відбувається лише охорона навколишнього природного середовища, а рівень безпечності життя та здоров'я людей визначається лише через призму присутності так званого екологічного ризику, законодавчі підходи до розуміння та вирахування якого допоки не набули єдиного підходу.

Тому, правомірним і важливим у науковому та практичному аспектах представляється вирішення питання про пріоритет розвитку даного напрямку екологічних правовідносин, як комплексного підходу до подальшого розвитку еколого-правової науки.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу / В.І. Андрейцев // Право України. – 2001. – № 10. – С. 9-12.
2. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. - К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун.-та, 1990. – С. 136.
4. Фабер И.Е. К вопросу об объективном в праве / И.Е. Фабер // Правоведение. – 1971. – №5. – 102-105.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
6. Серов Г.П. Экологическая безопасность населения и территорий Российской Федерации (Правовые основы, экологическое страхование и экологический аудит). Учебное пособие / Г.П. Серов. - М.: Издательский центр «Анкил», 1998. – 207 с.
7. Екологічне право: Особлива частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: Повний акад. курс/ За ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. – К.: Істина, 2001. – 554 с.